

Josip OSLIĆ – Alojz ĆUBELIĆ – Nenad MALOVIĆ (ur.), *Filozofija i teologija u kontekstu znanstveno-tehničke civilizacije*, Zbornika radova, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016., 351 str.

U ožujku 2016. godine Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu izdaje Zbornik radova pod nazivom *Filozofija i teologija u kontekstu znanstveno-tehničke civilizacije*. Profesor emeritus Marijan Biškup za taj je Zbornik napisao kako je »dobar i hvalevrijedan trud da na jednom mjestu vidimo kako se mislioci snalaze u modernom odnosno postmodernom kontekstu«. Taj kontekst obilježen je raznim izazovima koje napredak tehnike i civilizacije stavlja pred pojedinca te se on u takvim okolnostima često nađe u opoziciji s tehničkim svijetom ili pak i sam biva žrtva napretka tehnike, a da toga nije ni svjestan. U takvim okolnostima čovjek ostaje bez odgovora na temeljna pitanja svoje egzistencije i na pitanje o smislu svijeta. Budući da je zadaća filozofije i teologije od prvih vremena bila postavljanje pitanja i traženje odgovora na ta temeljna pitanja, i ovaj Zbornik pridonosi cjelovitosti toga odgovora.

Sama struktura Zbornika određena je četirima velikim temama. One obuhvaćaju govor o humanističkim znanostima pred suvremenim izazovi-

ma, govor o epistemološkim previranjima, govor o odnosu filozofije i teologije te govor o moralu i religiji. Budući da je Zbornik strukturiran u četiri tematske cjeline po četiri rada, tu strukturu će poštivati i ova recenzija.

1. Humanističke znanosti pred suvremenim izazovima

Srećko Koralija u radu »Quo vadis critica« sagledava položaj humanističkih znanosti, filozofije i teologije, iz perspektive ekonomskog-potrošačkog poimanja stvarnosti, koja je karakteristika današnjeg društva. Iako današnje društvo stavlja naglasak na pragmatičnost pojedine znanosti kakva se očituje upravo u empiričkim znanostima, autor ukazuje i na pragmatičnost onih znanosti koje teže za znanjem kao takvim. Tu se očituje suvremeno bavljenje filozofijom i teologijom, te autor ističe kao jednu od pozitivnih odlika tih znanosti i njihovu isplativost. Osim ukazivanja na bitnost humanističkih znanosti, autor također upućuje na to da jedna drugoj čak i ne negiraju opseg istraživanja, nego da obje teže istom cilju: dati svoj do-

prinos u izgradnji univerzalnosti i zdravog društva.

U radu »Filozofija i znanstveno-tehnička civilizacija« Alojz Ćubelić obrađuje probleme koji su postavljeni čovječanstvu na početku XXI. stoljeća. U takvom okruženju očituje se križa humanističkih znanosti. Autor, polazeći od poimanja tehnike u antičkom razdoblju, ističe aktualnost mislioca koji su, iako više od dvije tisuće godina vremenski udaljeni od nas, ipak i danas itekako aktualni. Uz njihovu asketsku i kontemplativnu dimenziju vidljiv je i njihov pozitivan stav prema materiji o kojem svjedoče i brojna tehnološka iznašaća tijekom povijesti. U problematiziranju današnje situacije autor ističe ideologiju napretka, analizira njezine uzroke te obrađuje elemente koji su doveli do krize te ideologije. Autor ističe da nipošto nije upitna tehnika kao takva, već tehnička civilizacija, tj. vrijednosni sud i skoro spontano povjerenje u ljudski smisao tehnike. Ono na što autor tu upućuje jest nužnost promišljanja o humanističkom značenju znanosti i tehnike.

Franjo Mijatović u radu »Ogledi o tehnici: od Prometeja do nadčovjeka« u opseg svojeg istraživanja uzima dvije najsnažnije figure preobrazbe čovjeka. To su Eshilov Prometej i Nietzscheov nadčovjek. Autor polazi od antropološke dimenzije *vjere u ljudski napredak*, koja se očituje u Eshilovu djelu, te ističe Prometejevu sudbinu, koja ga je, unatoč njegovu titanski oštrom razumijeva-

nju, u konačnici zatekla. Iz te perspektive promatra se i tehničko-tehnološki napredak XXI. stoljeća. Lik Prometeja promatran iz metafizičke perspektive sa sobom donosi i odnos između čovjeka i tehnike te se na taj način promatra sve ono što tehnika i danas donosi, a to je: fascinacija samom sobom, nada u utopijsko razvijanje budućnosti, preokupiranost svojim iznašaćima te, na posljetku, prijekor oholosti. U govoru o nadčovjeku autor obrađuje fazu koju je Nietzsche nazvao fazom nakon smrti Boga. Tada više ne postoji čovjekov govor o Bogu, nego čovjekov govor o čovjeku. Slijedi svijet u kojem je čovjek oslobođen od predodžaba svetoga, opijuma koji ga je držao u neznanju, te stanje imoralnosti. Tako se Nietzscheov nadčovjek identificira s Prometejom sadašnjice. Autor potom ističe odgoj kao temeljnu razliku između Prometeja i nadčovjeka te promatra nadčovjekov stav prema tehničkim pomagalicama danas. Zaključak je da se nadčovjek može ostvariti bez Boga i bez tehničkih pomagala.

U radu »Neurotehnološki okret: čovjek od slike Božje do slike neurona – i natrag« Saša Horvat ukazuje na razvoj neuroznanosti koji je doveo do toga da običan čovjek laik ni ne pomišlja dovesti u pitanje činjenice koje pred njega stavljaju ta suvremena istraživanja. Autor u radu upućuje na Heideggera, koji govori kako je bit tehnike otkrivanje (*aletheia*), no ono što se danas događa jest da čovjek identificira svoj bit u rezul-

tatima tehnoloških istraživanja, jer neuron koji je oduvijek čučao u tami lubanje biva otkriven i istom postaje bit iz koje izranja slika čovjeka. Dosadašnje poimanje čovjekove nutrine koja biva ispunjena božanskim zamjenjuje se poimanjem njegove nutrine ispunjene neuronskim mrežama. Međutim, autor ukazuje kako bit slike čovjeka koja se temelji na poimanju neurona biva u suprotnosti s kršćanskom slikom čovjeka. Rješenje takvog problematičnog odnosa autor vidi u poimanju teologije i prirodnih znanosti kod Vjekoslava Bajsića. Filozofija se kod njega ukazuje kao posrednica između svijeta znanosti i teologije. Autor ističe kako Bajsićeva metoda dijaloške majeutike otvara mogućnost susreta ljudi u bazenu općeljudskoga.

2. Epistemološka previranja

Marco Moschini u radu »Overcoming the anti-epistemological controversy. The reconquest of the authentic comprehension of reality« ističe kako je odnos znanosti i filozofije u povijesti kritičkog ontologizma uvijek bio interpretiran kao odnos realizma i anti-realizma. Taj odnos otkriva se kao odnos spoznaje (*sermo scientia*) i mudrosti (*sermo sapientiae*), gdje mudrost nije moguća ako se fenomen postavi kao posljednja granica poimanja stvarnoga. Autor ističe kako se spekulativna doktrina talijanskoga kritičkog ontologizma uvijek temeljila na antiepistemološkim pretpostavkama, što ju je smjestilo u opoziciju spram imanentne znanstvene spoznaje. U radu

se također razrađuju mogućnosti pozitivnijeg odnosa između imanentne autentičnosti znanstvene spoznaje.

Bojan Žalec u radu »Philosophy as conceptual enrichment, and as rationality without rationalism and classical foundationalism« ispituje mogućnost poimanja filozofije kao konceptualnog obogaćenja te kritički analizira klasični fundacionalizam. U isticanju korisnosti filozofije autor zagovara postavku da se temeljna zadaća i doprinos filozofije sastoji od razvitka i analiziranja novih koncepata te od korištenja konceptualnih distinkcija bez kojih bi naše promišljanje jednostavno bilo lošije. Autor također iznosi promišljanja o korisnosti filozofije iz negativnog aspekta, gdje se razmatra tvrdnja da je filozofija beskorisna, a jednim od važnih razloga za takvu tvrdnju drži fundacionalizam. Autor potom prelazi na kritičku analizu klasičnog fundacionalizma, gdje ističe kritičku analizu klasičnog fundacionalizma kojoj je autor Alvin Plantinga.

U radu »Kritička analiza reformirane epistemologije Alvina Plantinga« Danijel Tolvajčić i Hrvoje Šijak izlažu i kritički analiziraju Plantinginu epistemologiju, pri čemu ističu sve konstitutivne elemente za konstrukciju takve epistemologije. Autori pritom izlažu kontekst u kojem nastaje Plantingina reformirana epistemologija i sagledavaju raspoloženje kulturološkog promišljanja koje je nastupilo logičkim pozitivizmom. S obzirom na pad istoga pod teretom vlastitih principa, Alvin Plantinga

ističe se kao centralna figura tihe revolucije akademskog diskursa koja pojam Boga vraća u filozofiju. U kritičkom izlaganju autori analiziraju Plantinginu kritiku klasičnog fundacionalizma te ističu kako se evidencijalistički prigovor, pod okriljem naravne teologije, očituje kao neuspješan. Autori potom ističu Plantinginu kritičku analizu koja ukazuje na manjkavost argumenata od strane klasičnog fundacionalizma, te također ukazuju kako kritička analiza i same Plantingine reformirane epistemologije također u sebi otkriva ambivalentnosti.

Nenad Malović i Ivana Bošnjak u radu »Prošireni um. Pomicanje granica između uma i svijeta« bave se suvremenim razvojem tehnologije i mogućnostima koje se time otvaraju za ljudski um. Članak uvodi u činjenicu razvoja tehnologije te prema tome upućuje na Andyja Clarka, koji je osobitu pažnju posvetio pitanjima koja se tu javljaju, te na Davida J. Chalmersa. U radu se iznosi ideja proširene spoznaje koja je građena na argumentima Chalmersa i Clarka, ali autori također tu ideju proširuju, uzimajući u obzir primjere eksterne komputacije već prisutne u društvu. Pod okriljem zaključaka koji proizlaze iz primjera aktivnog eksternalizma prelazi se na govor o ideji proširenog uma, odnosno od ideje proširenog uma do ideje proširenog sebstva.

3. Filozofija i teologija

Josip Oslić u radu »Die probleme der theologie mit der philosophie«, razma-

trajući dosadašnji tradicionalni odnos teologije i filozofije, zajedno s papom Ivanom Pavlom II. i njegovom enciklikom *Fides et ratio*, ukazuje na potrebu radikalne promjene toga odnosa. Autor ističe postavku Ivana Pavla II. kako istinu treba tražiti tamo gdje je možemo naći, dakle unutar svijeta i u blizini onoga koji nam je bližnji. Teologija stoga ne može više promatrati filozofiju kao *ancilla theologiae*, već kao uvjet mogućnosti smislenosti samoj sebi i uvjet utemeljenosti vlastitih iskaza. Kako se odnos i jedne i druge ne bi zatvorio u svoje spekulacije, nužan je stav otvorenosti i iskrenosti u cjelini najnužnije pretpostavke vjerničke egzistencije koja želi stupiti u razumijevajući odnos s Bogom.

Rad Ivana Karlića »Od filozofske teologije do kršćanskoga filozofsko-teološkog učenja« obuhvaća porast tenzije između filozofije i teologije koji se događao kroz povijest. Autor se pritom ograničava na povijesno razdoblje koje obuhvaća antičku filozofiju i početak razvoja kršćanske teologije. On kreće od čovjekove sposobnosti *autotranscendencije* te iz perspektive grčke filozofije ističe kako je ta sposobnost čovjeka od uvijek upućivala na biće iznad. Osvrćući se na Platona i Aristotela te na heleniističko okružje mitološke teologije, autor ističe dimenziju filozofskog znanja koje se ne postavlja kao radikalna negacija religijskog znanja i promišljanja. Budući da takvo poimanje upućuje na to da razum i vjera ne stoje u suprotnosti jedno s drugim, genezu kršćanske fi-

lozofije omogućila je upravo međusobna otvorenost. Autor potom ističe religijsko iskustvo Boga koje je Izrael imao u Starom zavjetu te ga povezuje s mitološkim govorom helenističkog svijeta. Međutim u usporedbi tih dvaju svjetova očituje se i različitost, jer je teologija Staroga zavjeta očitovana u pripovijedanju, dakle u narativnoj teologiji koja za pozadinu ima povijesni kontekst. Budući da Novi zavjet i Stari zavjet stoje u kontinuitetu, autor prelazi na govor o Isusu Kristu iz perspektive Ivanova pojma *Logos*, nakon čega se prelazi na govor o filozofiji i teologiji u ranom kršćanstvu. Takav plodonosan odnos filozofije i teologije tijekom izloženoga povijesnog razdoblja može biti model i njihovih suvremenih odnosa.

Iva Mršić Felbar u radu »Neinkarnacijska kristologija – kap (filozofije) koja je prelila čašu (teologiji)?« prilazi problemu koji se javlja kod metaforičkog, odnosno mitskog poimanja utjelovljenja kod Johna Hicka. Članak, uzimajući u obzir kalcedonski nauk i ispravno teološko tumačenje, prati metaforičko tumačenje pojma utjelovljenje kod Johna Hicka te ga analizira. U analizi samog pojma metafore autorica razotkriva da je metaforičko tumačenje pojma utjelovljenja kap koja je prelila čašu na relaciji filozofija i teologija, jer se kristologija tumači bez ontološki shvaćenog utjelovljenja. Tako se Hickovo poimanje metaforičkog govora, kada je riječ o utjelovljenju, za teologiju otkriva vrlo problematičnim.

Ivan Dodlek u radu »Dodir pogleda i tajna slike – filozofija pogleda i tajna slike« polazi od karakteristike današnjeg doba koje teži sve vidjeti, razotkriti svaku tajnu bića. Autor upućuje kako takva tendencija zapravo onemogućava samu istinu, tako što današnje gledanje i poimanje slike suprotstavlja antičkom shvaćanju pogleda kao *opsis* i slike kao *pupilla*. Ikonoskepsa se tu ističe kao nezostavan preduvjet za prelazak od doslovnog shvaćanja mitskih božanstava prema filozofskom poimanju (Afrodita – ljubav npr.). Autor također u obzir uzima i kršćansko shvaćanje pogleda kao *psycho-podia* i slike kao *eikon*. U obradi razdoblja ikonoklazma članak upućuje na teološko tumačenje ikone Ivana Damaščanskoga. U odnosu na takvo duboko shvaćanje slike, današnje gledanje očituje se kao pogled bez dodira ili *epoha virtualnoga*. Autor ističe kako gledanje slike na taj način samu sliku svodi (kako *pupilla* tako i *eikon*) na puku informaciju. U prevladavanju takvog gledanja koje onemogućuje vidjeti istinu autor upućuje na asketsku gledanja *custodia oculorum* (skrb nad pogledom).

4. Moral i religija

U radu »Moral i religija« Aleksandra Golubović bavi se problematskom dimenzijom odnosa između morala i religije. Rješenje toga problema zahtijeva odgovor na pitanje može li se moral postojetiti s etikom i odakle čovjeku temeljni moralni principi. Autorica ističe moralnost kao bitnu dimenziju čovje-

ka, no uzimajući i obzir novovjekovno shvaćanja religije i novovjekovno shvaćanje znanosti, konstatira kako je takvo shvaćanje uvijek isticalo samostalnost i isključivost tih dviju disciplina. Međutim, kada je riječ o moralu i religiji, to nije nužno tako. Osvrćući se na Kantovo poimanje morala koji je utemeljen na pravilima i dužnostima, autorica otkriva kako takvo poimanje ne pomaže u pojedinačnim slučajevima te ukazuje na temeljni problem koji se javlja kada se takvom poimanju morala hoće pronaći izvor. Također se tematiziraju problemi koji se javljaju ako se um jednostavno zaustavi na tome da je čovjek moralno biće, ali i problemi koji se javljaju ako se Boga uzme kao temelj morala. U odnosu između morala i religije moral se otkriva kao onaj koji podržava religiju ili je u najmanju ruku ne isključuje.

S likom Stjepana Tomislava Poglajna upoznaju nas Ivan Šestak i Tea Knezić u radu »Poglajnov kršćanski personalizam«. Rad se također dotiče začeta personalizma, objašnjava njegovo značenje te ga stavlja u odnos s redukcionizmom kao uzrokom, te s idealizmom. Kako bi se ocrtila osoba Tomislava Poglajna, autori u članku ističu njegov redovnički i svećenički život te pritom svakako obuhvaćaju i njegovo susretanje s isusovcima u mladosti, boravak u novicijatu te daljnje njegovo aktivno djelovanje kao redovnika i svećenika. Navodi se Mounier kao vrelo njegove inspiracije. Autori također govore o Poglajnovoj pronicljivosti kada je pre-

zreo Hitlerove stavove kao ateističke i antiteističke. Ističe se njegova nezamjenjiva uloga u nastajanju *Obitelji* po kojima će katolička i slovačka stvar nadživjeti komunizam i pridonijeti njegovu padu. Budući da s Poglajnovom osobnošću upoznaju kroz povijesne pothvate na koje se Poglajen odvažio, autori na taj način također upoznaju i s njegovim poimanjem osobe. Njegov personalizam tu se očituje u životnom nastojanju da uvijek pred očima ima čovjeka kao osobu. Tek u svojem socijalnom spisu *Temeljni obrisi ljudskog poretka* Poglajen izlaže svoj sustavni teorijski pogled na osobu, gdje ističe bitnost cjelovitosti integralnih dijelova čovjeka i poimanje čovjeka kao osobe u njezinu organskom jedinstvu.

Janez Juhant u radu »Raziskovanje religije v sodobnem svetu: filozofija, znanost in religija« kao temelj za razumijevanje religije i čovjekove kulture ukazuje na simboličan svijet, te ističe da religija kao izraz čovjekovih najdubljih tajni ima mjesto upravo u tome svijetu. U razradbi pojma simboličnosti kao temelja religije, autor upućuje na Clifforda Geertza. Tu se ističe kako je skolastika pridonijela osnovnim temeljima za poimanje religije, međutim autor također naglašava kako pod utjecajem novoga vijeka uloga religije u društvu sve više biva problematizirana. Na religiju se svaljuje sva težinu bremena toga razdoblja te ona postaje »grešno jagne« (slov. *grešni kozel*). Problematizirajući nad današnjim stanjem, autor navo-

di globalizacijski element koji je uzrokovao sužavanje religije na individualni i neracionalni domet. U takvom okruženju autor upućuje na bitnost traženja posljednjih temelja, jer takav pristup omogućava pročišćenje od ideološko-političkih temelja društva i otvara čovjeka mističnom iskustvu. U završnom dijelu rada autor upućuje na Habermasovo poimanje čovjeka, gdje se ističe čovjekova otvorenost transcendentnome. Ta dimenzija navodi se kao kriterij kako opredjeljenje religioznog ne bi postalo funkcionalističko koje lako može biti društveno i politički determinirano ili manipulirano. U tome otvaranju Juhant preko Cavanaugha upućuje na euharistiju kao ispunjenje čovjekove otvorenosti transcendentnome.

Rad Mile Babića »Religija u filozofiji Jurgena Habermasa« upozna nas s Habermasovim poimanjem religije. Autor ističe kako su Max Horkheimer i Theodor W. Adorno napravili pomak u prevladavanju isključivosti između vjere i razuma koji je nastao u razdoblju prosvjetiteljstva. Budući da se prosvjetiteljstvo samo pretvorilo u svoju suprotnost, u ono protiv čega se borilo (u mit), Horkheimer i Adorno uvode novi pojam uma, jer se stari i sam pretvorio u mit. Autori ističu da takvu dijalektiku prosvjetiteljstva kritizira Habermas. U zamjenu za njihov novi pojam Habermas nudi svoj pojam uma koji je komunikativnog karaktera, a ne instrumentaliziranoga i funkcionalnoga. Glavna karakteristika toga novog poj-

ma očituje se u njegovoj dimenziji intersubjektivnosti. Članak prati i pojedina poglavlja Habermasove knjige *Glauben und Wissen*. Nadalje, autor u radu ističe Habermasovo poimanje povijesti filozofije, koje je od Kanta pa nadalje (do Heideggera) okarakterizirao kao sudski proces. Tako se njegov novi pojam intersubjektivnog uma očituje kao onaj koji subjektivnoj svijesti omogućuje intersubjektivnu povezanost i kao odgovor na postavljenu problematiku. Rad također ističe kako je na Habermasovo mišljenje i životni put ponajviše utjecaja imala činjenica da su Hitlerov režim i društvo bili raskrinkani kao patološki i zločinački. Zbog toga mu je demokracija postala ključna riječ. To se očituje u njegovu stavu prema drugima, jer nitko nije isključen iz diskursa i svima dugujemo jednako poštovanje. Međutim, njegov nauk o Bogu i čovjeku ističe da religiozno iskustvo izmiče sekularizirajućem zahvatu filozofske analize te tako dolazimo do zaključka da se perspektive centrirane u Bogu i čovjeku ne mogu prevesti jedna u drugu. Time je rečeno da jedino različiti mogu učiti jedni od drugih i da se vjera i znanje ne mogu svesti jedno na drugo.

Kao što je i vidljivo iz predstavljenoga, Zbornik je bogat sadržajima koji mogu približiti i dati bolji uvid u odnos teologije i filozofije, ali isto tako i onih koji smještaju humanističke znanosti u problematiku suvremenih previranja te iz njihove perspektive pokušavaju dati odgovore na postavljenu specificira-

nu problematiku. Ovaj Zbornik preporuča se stoga kako studentima teologije tako i svima onima koji su zainteresirani za kritičko promatranje odnosa filo-

zofije i teologije u kontekstu naše suvremenosti i za kritičko promatranje suvremenosti koje smo i sami dio.

Kristijan Matković

Božo LUJIĆ – Darko TEPERT (ur.), *Bogu – gospodaru i ljubitelju života (Mudr 11,26)*, Zbornik u čast prof. dr. sc. Nikole Hohnjeca povodom 70. godine života, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., 656 str.

Već se uobičajilo među hrvatskim bibličarima da se u prigodi 70 godina života pojedinog profesora priredi zbornik radova u kojemu kolege, prijatelji i profesori svojim priložima žele iskazati čast, odati poštovanje i pokazati zahvalnost kolegi koji je svoj radni vijek posvetio istraživanju i poučavanju Božje riječi i njezine poruke brojnim naraštajima studentica i studenata na pojedinome teološkom učilištu. Zbornici su redovito raznovrsni po temama i po pristupima, ali ništa manje i po metodologiji i obradi tih tema. Bez obzira na stupanj znanstvenosti i raznovrsnosti priloženih priloga, svaki takav zbornik nosi neizostavno i osobna obilježja međusobnih odnosa, kolegijalne suradnje, dugogodišnjega zajedničkog rada u poučavanju, druženju, i konačno prijateljskom poznavanju. Zbog svih tih razloga priređeni Zbornik na najljepši način iskazuje sjećanje i zahvalnost za dugogodišnji rad i napor kolegi profesoru.

Ove se godine u proljeće pojavio Zbornik posvećen kolegi Nikoli Hohnjecu, dugogodišnjem profesoru na Katoličkome bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pod naslovom *Bogu – gospodaru i ljubitelju života (Mudr 11,26)*. Zbornik u čast prof. dr. sc. Nikole Hohnjeca povodom 70. godine života, što su ga priredili Katedra Svetoga pisma Staroga zavjeta i Biblijski institut Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a iza kojega stoje Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i naša poznata izdavačka kuća Kršćanska sadašnjost kao nakladnik. Zbornik sadrži brojne važne radove napisane u čast profesora dr. sc. Nikole Hohnjeca, profesora na Katedri Svetoga pisma Staroga zavjeta, pročelnika Katedre, prodekana za nastavu toga Fakulteta i predsjednika Instituta za biblijski pastoral, autora brojnih knjiga, znanstvenih i stručnih članaka i doista velikog broja recenzija, kao i primatelja domaćih i međunarodnih priznanja za uporan rad i nesebično djelovanje.